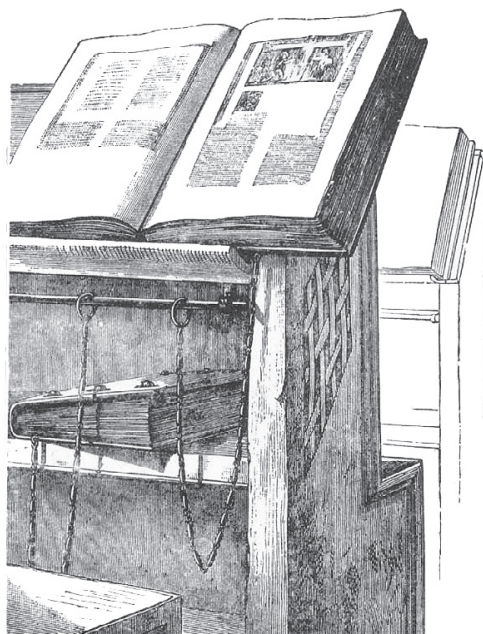

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

Pálfy Eszter

Barokk udvariság, jezsuita hagyomány

Gyöngyösi István *Murányi Vénusának* eszmetörténeti háttéréről

Az utóbbi évtized kutatástörténete a barokk udvariság morálfilozófiai hagyományába illeszti Gyöngyösi István 1664-ben keletkezett munkáját, a *Márssal társolkodó Murányi Vénust*.¹ Fazekas Sándor és Labádi Gergely 2008-as tanulmánya a *dissimulatio* és a *simulatio* etikájának működését elemzi a szövegben, a színlelés megjelenéseit a szereplők viselkedésében és a narrátori szólamban egyaránt regisztrálva. A tanulmány Gracián *Oráculo manual*-jában találja meg a *Murányi Vénus* világnézeti háttérét: kiemeli, hogy a *dissimulatio* mind Graciánnál, mind Gyöngyösinél az Istenre hivatkozva, Isten rendeléseként jelenik meg, s mint ilyen, etikus maga tartásként tűnik fel. Graciántól a következő részt idézik a szerzők: „Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. [...] Kövessük e' dologban a' Felséges Isteni elmét, a' melly az egek sarkán mélységes titkainak tzigérét ki nem szokta kötni”; párhuzamos Gyöngyösi-szöveghelyként pedig az alábbi sorokat: „Sok festékkal kelle az dolgot színleni, Mint Isten rendelte de úgy kelle lenni”.²

A Gyöngyösi udvariságával legrészletesebben foglalkozó Laczházi Gyula *Hősi szenvedélyek* című kötetében³ külön fejezetekben tárgyalja a *Murányi Vénus* és a *Porábul megéledett Főnix* udvariságát. Laczházi arra hívja fel a figyelmet, hogy noha az elbeszélő a kardforgatás bajnokaként és a vitézség példaképeként jellemzi Wesselényt, vagyis a vitézi etika tulajdonságaival ruházza fel, a vár elfoglalása során nem vitézi, hanem kizárólag udvari erények, a színlelés technikáinak alkalmazása révén boldogul. Laczházi tanulmánya szintén Gracián maximáit idézi a *Murányi Vénus* eszmetörténeti háttérként: a titoktartás vagy az indulatok racionális uralmának követelményét az *Oráculo manual* vonatkozó szabályai szerint fejt ki.

Köpeczi Béla tanulmánya⁴ nyomán ismert, hogy Gracián *Oráculo manual*-ja 1647-ben jelenik meg Spanyolországban, fordítása és európai elterjedése azonban csak 1684-ben, a francia fordítással kezdődik. Magyarországon pedig még inkább

1 FAZEKAS Sándor—LABÁDI Gergely, „Sok festékkal kelle az dolgot színleni”: 1664: Meghal Zrínyi Miklós, színre lép Gyöngyösi = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008, 514–521.

2 Uo., 516–517.

3 LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben*, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009.

4 KÖPECZI Béla, *Gracián Magyarországon: A keresztény embertől az udvari emberig*, ItK, 84(1980), 315–321, 315–316.

megkésett a Gracián-recepció: az *Oráculo manual* csak a 18. században, Faludi Ferenc először 1750-ben megjelent fordításával kerül be az irodalmi köztudatba.⁵ A *Murányi Vénus* keletkezésének időpontjában az *Oráculo manual* aligha lehetett ismert Magyarországon, kézikönyv-műfajából és összegző jellegéből adódóan azonban feltételezhetjük, hogy a Gracián által összegyűjtött és megfogalmazott gondolatok már jóval a mű keletkezése előtt részét képezhették a jezsuita gondolkodásnak. Fazekas-Labádi és Laczházi *Murányi Vénus*-elemzéseiben tehát teljes joggal szerepelnek Gracián-párhuzamok: a Gyöngyösi szövegében megjelenő udvari-morálfilozófia elveke a kor általános európai gondolkodási tendenciái.

Laczházi Gyula nemcsak Gracián alapján részletezi a zokát a magartás mintakát és a tégiákat, amelyek nélkülözhetetlenek a sikeres udvari emberszámára. Gracián mellett megemlíti Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című traktátusát is, mint az első magyar nyelvű munkát, amely az udvarietika szabályait foglalja össze.⁶ Laczházit a tanulmánya azonban mellőzi a maximagyűjtemény és a *Murányi Vénus* részletes összevetését. Dolgozatunkban ezt kíséreljük meg; annál is inkább, mivel a Csáky és Gyöngyösi közti kapcsolat vizsgálata a friss Gyöngyösi-kutatások fényében különösen relevánssá vált.

Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című művét Hargittay Emil szövegkiadása és tanulmánya alapján ismerhetjük.⁷ Csáky a 17. századi katolikus arisztokrácia alakja, országbíró volt. A most tárgyalt munka 1674-ben jelent meg a tinula kassai, magyarul a lőcsei nyomdában, egy másik latin nyelvű változatát pedig 1664 és 1674 között Prágában is kiadták. Csáky művét Hargittay a 16–17. századi Európában népszerű udvari moralizáló-etikai művek csoportjába sorolja. Műfajában a fejedelmi és erkölcsstükörrel, valamint az emblémával rokonítja: Csáky műve e műfajok alapjaira, az antik és keresztény forrása nyagra támaszkodik.⁸ A szövegben valóban szép számmal szerepelnek antik, középkori és reneszánsz szerzők, Hargittay szerint azonban nem ezek határozzák meg a mű irányultságát és műfaji sajátosságát, hanem a kortárs cseh, spanyol és német (alföldi) jezsuita gondolkodókra való hivatkozások:⁹ „Csáky műve elsősorban a kortárs, XVII. század közepi jezsuita politikai elméletnek a magyar tolmácsolója, s mint ilyen, Magyarországon az első.”¹⁰

Hargittaynak a szöveg műfajára vonatkozó megjegyzései közül számunkra azok érdekesek különösképpen, amelyek a művet a jezsuita oktatási gyakorlattal kapcsolják össze. Hargittay felhívja a figyelmet arra, hogy a kéziratári katalógusok tankönyvkéziratként tartják számon a munkát. Ezt azzal a műfaji sajátossággal magyarázza, hogy „a kompiláció a filozófiai fakultáson tanult általános tételeket konk-

5 Uo., 315–316.

6 LACZHÁZI, *Hösi szenvedélyek...*, i. m., 186–187.

7 CSÁKY István, *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája (1664-1674)*, kiad., bev. HARGITTAY Emil, Bp., 1992.

8 HARGITTAY Emil, *Bevezetés: „Írók avatunk”* = Csáky István, *Politica...*, i. m., 5–39.

9 Uo., 21.

10 Uo., 22.

retizálva, a zokata hétköznapiudvariéletetikájává dolgozta át.”¹¹ Csákykompilációja ötven kisebb részből áll, ezek pedig három nagy egységre oszlanak: az 1–10. részek a *Logikabul* címet viselik, a 11–38. részek a *Physikábul* valók, a 39–50. részek pedig a *Metaphysikabul* egységhez tartoznak. Ez a három terület a 17. századi jezsuita egyetem filozófiai fakultásán oktatott tárgyakat képezi le: a hallgatók az első évben logikát, a másodikban fizikát, a harmadikban pedig metafizikát tanultak. Hargittay megfogalmazásában „A mű, mint oktatási segédkönyv, úgy kapcsolódhatott a logikai-fizikai-metafizikai tanulmányokhoz, hogy a zoknak egyes tételeit a társadalmi élet morális-etikai szabályaiként magyarázta, fejtette ki és illusztrálta történelmi és irodalmipéldák sokaságával.”¹² Hargittay nemcsak a Csáky-mű és a jezsuita egyetemi képzés szerkezeti azonosságát regisztrálja, hanem egybeveti a mű fejezetcímeit Pázmánynak a 16. század utolsó éveiben a grazi jezsuita főiskolán tartott előadásaival; sok esetben szó szerinti egyezéseket talál a pázmányi quaestiók és Csáky fejezetcímei között.¹³

Csáky életéről, tanulmányairól kevés a fennmaradt és biztos adat. Hargittay újabb kutatások szükségességét veti fel, szövegkiadásának kísérő tanulmányában az életútrészletes rekonstrukciójára értelemszerűen nem vállalkozik. Egyvalamiazonban biztosnak tűnik: a *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című munka kiadója a jezsuita oktatási rendszerben nevelkedett és szerezte műveltségét.

Gyöngyösi kortársa volt Csáky Istvánnak, a Wesselényi Ferenc udvarában betöltött komornyiki pozíció révén érintkezésbe is kerülhetett a családdal. Deák Farkas életrajzi munkájából kiderül, hogy Csáky István édesapja Wesselényi Ferenc unokatestvére volt,¹⁴ s a Wesselényi-Széchy házaspár 1660-as Csákyaknál tett szepesvári látogatásáról is ugyanő közöl adatot.¹⁵ Gyöngyösi a *Porábúl megéledett Főnix*ben meg is említi Csáky Istvánt: a 17. századi arisztokrata főúri családok összefonódásairól ad képet, hogy a főhős, Lónyai Anna Margit húgának férjeként szerepelteti.¹⁶

Gyöngyösi és Csáky főkapcsolódási pontjára azonban egészen a legújabb időkig, Tusor Péter 2017-es Gyöngyösi-tanulmányáig nem derült fény. Tusor levéltári kutatások alapján meggyőzően bizonyítja, hogy az eddig ismert Gyöngyösi-életrajz legtöbb eleme téves. A költő Gyöngyösivel egy időben egy Ung megyei fiskális is viselte ugyanezt a nevet: életének mozzanatait a z irodalomtörténetírás mind eddig magától

11 *Uo.*, 23.

12 *Uo.*

13 *Uo.*, 24.

14 DEÁK Farkas, *Egy magyar főúr a XVII. században: Gr. Csáky István életrajza*, Bp., Ráth Mór kiadása, 1883, 175. (Hasonmás kiadás: Bp., Históriaantik, 2011.)

15 *Uo.*, 183.

16 GYÖNGYÖSI István, *Porábúl megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*, Bp., Balassi, 1999, 15.

„Margit, ki közöttök ifjabbnak tartatott,
Telegdi Istvánnak elsőben adatott,
Az meghalván, soká gyászban nem hagyatott,
Gróf Csáki Istvánnak azután hozatott.” (1, 34)

értetődően, ám tévesen vette kölcsön a költő életének megrajzolásához. Tusor tanulmányának a költői életpálya szempontjából (s dolgozatunk szempontjából is) legérdekesebb hozadéka az az eddig ismeretlen adat, amely szerint Gyöngyösi az 1650-es évek elején jezsuita oktatást kapott a nagyszombati egyetemen: az 1651/1652-es tanévben az egyetem elsőéves (*Logici*) évfolyamának hallgatói között szerepel a neve a diáknévsorban.¹⁷ „A Pázmány alapította egyetem látogatása Gyöngyösi István pályáját egyenletes ívre helyezi, identitását egyértelművé, erőssé és magabiztossá teszi: éppen úgy, ahogy költészetéből, életművéből sugárzik.”¹⁸ – írja Tusor.

Gyöngyösi István tehát nemcsak alacsonyabb társadalmi státuszú kortársa Csáky Istvánnak; műveltsége az övéhez hasonló jezsuita oktatási alapokon áll. Mint láttuk, a kutatás Gyöngyösi udvari elemeit már eddig is jezsuita szerzőnél, Graciánál találta meg; Tusor tanulmánya után ez az irány nemcsak életrajzi megerősítést kapott, de létjogosultságot ad a vizsgálat Csáky munkájával való kiegészítésének is.

Csáky István *Politica* philosophiai Okoskodása és a Murányi Vénus: szerkezeti egyezések

A *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* és a *Murányi Vénus* összevetésénél mindenekelőtt szerkezeti hasonlóságot regisztrálhatunk. Csáky moralizáló maximagyűjteményének általános felépítéséről már volt szó. A három részre tagolt művön belül az egyes fejezetek egy-egy tételmondat (szentenciával) indítanak, amelyet a tételmondat hosszabb kifejtése és antik, bibliai, középkori példákkal való alátámasztása követ. A *Murányi Vénust* szépirodalmi műként természetesen más formai jegyek jellemzik, a nagy szerkezeten belül azonban egyes részei – éppen a 19. századi kritika által kárhozott digressziók, a cselekményhez nem szorosan hozzá tartozó elemek – felépítésükben a Csáky által alkalmazott módszert követik. A Csáky által is használt, *szentencia—szentencia kifejtése—szentencia példákkal való alátámasztása* felépítésű szerkezetre például idézzük a *Murányi Vénusból* a szerelem hatalmáról szóló részt, amely a következő szentenciával kezdődik:

„Az szerelem előtt nincs, ki elbújhasson,
S ennek erejével s tüzével bírhasson,
Ellene bár erős bástyákat állasson,
Nincs oly erő, azkin ez bé ne hághasson.” (1, 157)

A szentencia kifejtésben megismerkedhetünk a szerelem tulajdonságaival:

¹⁷ „Az 1651/1652-es tanévben ott találjuk a nagyszombati egyetem elsőéves (*Logici*) évfolyamának a városban lakó (*Externi*) hallgatói között, nem mással, mint a későbbi nádor Esterházy Pállal.” TUSOR Péter, i. m., 97. (A hivatkozott diáknévsor: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701*, szerk. ZSOLDOS Attila, Bp., ELTE, 1990, Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 11, 72–73.)

¹⁸ Uo.

„Szárnya, tüze, nyila van az szerelemnek,
Gyors, erős s haragos, nem enged senkinek,
Széles e világon nagy hatalma ennek,
Nem állhat ellene senki erejének.” (1, 159)

Ezután a szerelem erejét bizonyító mitológiai példák következnek:

„Jupitert az égből hánszor le nem vonta,
Földön járva, szívét mire nem hajtotta,
Itt bikává, amott sassá változtatta,
Holott pásztor-, holott kos-képben jártatta.” (1, 161)

„Phæbussal s Plutóval bánt hasonlóképpen,
Ezek személyét is formálta sokképpen.
Ki számlálhatná meg azokat mind éppen,
Az szerelem kiket hordozott miképpen.” (1, 162)

A digressziókról az utóbbi évtizedekben meggyőzően bizonyította a kutatás, hogy nem szerkezeti hibák, hanem a barokk poétika sajátjai. Az állítást most azzal is kiegészíthetjük, hogy ezek a szerkezeti elemek a korabeli jezsuita oktatási gyakorlat hagyományából eredeztethetők. A két mű között meglévő szerkezeti analógiák egyes esetekben tartalmi szempontból is rokoníthatók. Csáky gyűjteményének *Logikabul* való első része azzal a gondolatmal indít, hogy nem helyes, ha valaki a közérdek helyett a magánérdekét helyezi előtérbe: „Ualaki keözzjot keres uagi szerez, magános njereségre uagi iora ne is tekintsen”¹⁹ – szól a tételmondat. Néhány mondatos magyarázata után a kompiláló a Római Birodalom példájával él, amelyet tönkretettek az egyéni érdekek, az „egimas ellen ualo giülölségh” és a „ueszedelmes harcz”: „Szerencsétlen, boldogtalan birodalom az, ki uala mikor Oceanus tenger hatarit meghalatta; uégtére Roma Városának falai megett is eligh akadt. [...] Kiki magának, nem hazájának.”²⁰ Ugyanez a tárgy megjelenik a *Murányi Vénus* elején is, a mikor a narrátor arról panaszkodik, hogy a magyar nemességben széthúzás van, mindenki egyéni érdekeket követ, s nem a haza hasznát tartja szem előtt. A tételmondat-szerű felütés a következő:

„Az egyenetlenség ártalmas mindenben,
Gyükeret szakasztott sok győzedelmekben,
Sokak, míg egyesek voltak idejekben,
Gazdag szerencséjék épült mindenekben.” (1, 34)

S éppúgy, mint Csáknál, ezt Gyöngyösinél is a Róma példájára való hivatkozás követi:

¹⁹ Csáky, *i. m.*, 43. Csáky művének részeit Hargittay szövegkiadása alapján idézzük.

²⁰ *Uo.*

„Régen Rómát hitták világ asszonyának,
Holdult is sok nemzet nagy birodalmának,
Vad Scythiáig nyúlt széle hatalmának,
Ki tudhatja számát sok birodalmának?

Egyes erkölcsében esvén végre vadság,
Mihelt sokfelé vont az akaratosság,
Oly változásokat fajzott az sok újság,
Hogy majd pad alá hullt az régi méltóság.” (1, 36–37.)

A párhuzam még tovább vihető. Csáky (ugyannebben a fejezetben) pozitív példaként olyan embereket idéz fel, akik életüket áldozták hazájukért: „Hogi az Romaj nepnek haldoklo szabadsága élne, Brutus Uerit, Curtius életét atta.”²¹ A *Murányi Vénus* elbeszélői szólalmában Wesselényi lesz az az ember, aki egyedülként törekszik a köz érdekében való cselekvésre; jellemzésében az önmagát a hazáért való feláldozás gondolata is hangsúlyosan jelenik meg:

„Az nagy szív, ki előtt az böcsület forog,
Inkább halált kíván, s belőle vér csorog,
Hogysem tántorítsa valami oly dolog,
Ki becsületivel ellenkezik s morog.” (1, 41.)

Néhány strófával később pedig a Curtiushoz való hasonlítás sem marad ki:

„Nem szánja életét, fárad hazájáért
Második Curtius, megmaradásáért.” (1, 48.)

Csáky és Gyöngyösi műve között a szerkezeti egyezéseken túl számos tartalmi párhuzam is található. A dolgozat további részében ezeket tárgyaljuk részletesen, az egyezéseket a mindkét szövegben kulcsfontosságú szerepet játszó fogalmak segítségével csoportosítva.

Csáky István *Politica philosophiai Okoskodása* és a *Murányi Vénus*: tematikus hasonlóságok

Színlelés

Az udvari értekezésirodalom ötödik kardinális erényként tartja számon a *dissimulatio* erényét. Csáky munkájában mint az udvar szabályait rögzítő műben szintén találunk a színlelést hangsúlyozó megjegyzést. A *Logikabul* származó szövegegyeség 9. részében olvashatjuk:

²¹ Uo., 44.

„Nem tudom, az Uduari tudomanjoknak nem elseöb reszeé az tettetes. Nem az, kjuel a' uigiazatlan megh csalatik, hanem az, kiuel a' ki iol uigiaz, keuetkezendö ueszedelmeket meg elözhet. Nem jllik Uduari emberhez sziuét, elméjet mindenek eleut tatua, nitua tartani. Jgiekezeted reitekben, titokban legien, hoga az ellenségh fel nefordithassa. Kiuánsagida tettesd, ha nagi dologra igiekezel: az miket láttál, mintha nem láttad uolna, az miket halottál, mintha nem hallottad uolna. [...] Gyakran véghez megyen képmutatóssal, az mi fegyverrel véghez nem mehet; és *külömböző uton* végét érhetni a' dolognak, kit nem lehetne nyilván véghez vinni.”²²

A szöveg első fele nagyon hasonlít Gracián egy gondolatához. Faludi Ferenc fordításában: „Ki fititott, és fel fordult kártyákkal játszadozni; se multság, se haszon. [...] Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. Gondolataidnak kintsés tárházát szabadon ne jártassad.”²³

Mint korábban is láthattuk, a *Murányi Vénus* esetében az egyik legfontosabb kérdés szintén a színlelés jelenléte. Az elleplezés lényegisége a mű kimondott alapkonceptiója és tétje is: a fegyverrel, nyílt harcban véghez nem vihető küldetést eltérő, közvetett, színlelt módonteljesíteni. Murányvára fegyverrel győzhetetlen, az istenek azonban kieszelik a megoldást: Wesselényit Vénus és Mars segíti a cél eléréséhez. Fazekas és Labádi ezt a következőképp fogalmazzák meg: „[...] a feladat elfoglalni a várat. Ezt lehet a hagyományos hőseszmény szerint, a rögös úton, illetve lehet titkon, könnyebb módon. Nos, az utóbbiról szól a *Murányi Vénus*.”²⁴ A *Murányi Vénus*ban a színlelés számtalanszor jelenik meg szövegszerűen is, Gyöngyösi mindig fontosnak tartja közölni, ha egy adott szereplő nem a valóságnak megfelelően cselekszik. Széchy Mária például így készül titokban a Wesselényivel való találkozásra:

„Szombaton oly fogás színével lemegyek,
Hogy valami halas vizet félre vegyek” (2, 211)

Amikor pedig a találkozás előtt Illyésházi Gábor, a legyőzött kivant sógor hosszas jelenlétével feltartja, Mária a következő leírás szerint viselkedik:

„Vígán tartja ugyan kételenségéből,
S örömet mutatja kedve színléséből,
De megveti módját majd mesterségéből,
Hogy kifejtőzhessék kellelenségéből.” (2, 271)

A fentebb már idézett részben pedig a mű általánosságban is megfogalmazza:

22 *Uo.*, 55–56. Kiemelés tőlem, P. E.

23 FALUDI Ferenc, *Udvari ember, i. m.*, 301–302.

24 FAZEKAS—LABÁDI, *i. m.*, 516.

„Sok festékkal kelle az dolgot színleni;
Mint Isten rendelte de úgy kelle lenni
Akaratja ellen nem vala mit tenni.” (3, 378)

A színlelés-tettetés kapcsán közös jellemző még, hogy pozitív és negatív színben egyaránt feltűnik. Csáky művében az imént idézett, a tettetést szükségszerűnek és helyesnek beállító fejezetet közvetlenül követi az a rész, amelyben az álnokság, csalárdság elmarasztalása és a hitelességre, egyenességre buzdítás szerepel.

„Álnokságh kovácsi, csalárdság Mesteri, tettetni jók, kép mutatni elmések, Historiákbul, vagy példákbul csalárd hiúzok, Mesékbül árgusok, mindenüt száz szemük, hármás lelkü Anteusok, hét fejü Hydrak, ha romszinu Geryonok, Roka s Oroszlani beörben öltözöt Machiavellusok, titkon mást suttogo, niluan mást kialto rettenteö Uázok. Kit nem csalnak megh?” [...] „Mondgy igazat, meg csalod a' csalárdot; ki téged magáról itil, mindent viszára magyarázván törben esik.”²⁵

Hargittay figyelmeztet arra, hogy itt az ellentmondás csak látszólagos.²⁶ Úgy véljük, azért az, mert (mint az idézett rész utolsó félmondatából kitűnik) az őszinteség nem önmagában értékes morális követelmény, hanem a tettetők kicselezésére szolgál.

Ahogy Csáky nál a színlelés egyszerre tűnik fel negatív színben és követendő példaként, úgy a *Murányi Vénus* ban is összeegyeztethető az, hogy szereplői a színlelő világ miatt sajnálkoznak, miközben ők maguk is a színlelés segítségével boldogulnak. Wesselényi például kesereg a világ csalárdságán, amikor titkon szeretné elküldeni levelét Máriának:

„Csalárd most a világ, nincsen kinek hinni,
Elébb az erkölcsöt jól meg kell ösmérni,
Miként az aranyat, próbára kell venni,
Mert nem mind arany az, ki szokott félni.” (2, 42)

Ugyanakkor a várfoglalási expedíció során mind Széchy Mária, mind Wesselényi esetében a legtermészetesebb dolog, hogy a siker érdekében színlelnek. Széchy Mária például halászatnak álcázza a Wesselényi-randevút:

„Legyön azért most is halászat színével,
Hogy az patakhoz ér, megáll cselédével,
Otthagya az többit színes beszédével,
Maga továbbmégyen két meghitt hívével.” (2, 281);

Wesselényi pedig eltitkolja katonái előtt, merre jár:

25 CSÁKY, *i. m.*, 57–58–59.

26 HARGITTAY Emil, *Bevezetés: „Írók avatunk”* = CSÁKY István, *Politica...*, *i. m.*, 25.

„Elhagyott sereghez azonban jutának,
 Azkik ez dologban semmit sem tudának,
 Hogy továbbmentek volt, annak szint adának,
 Melyet az vitézek valónak tudának.” (2, 352).

Okosság

A pozitív értelmű színleléshez kapcsolható a Csáky- és a Gyöngyösi-műben egyaránt hangsúlyos erény, az okosság. A *prudentia* kardinális erény, amely az antikvitástól kezdve központi szerepet tölt be a morálfilozófiai irodalomban. A barokk udvariság is kiemeli fontosságát: „Uak az akarat ész nélkül, ultra nem igazithat, mint az okosság. [...] Uak, az ki vak akarát után jndul.”²⁷ [...] El vész az okoskodásnak mindennyeresége, valahol az érzékenség meg nem zaboláztatik.”²⁸ – olvashatjuk Csáky-nál. Laczházi elemzésénél már utaltunk a *Murányi Vénus* szöveghelyére, amelyben Wesselényi indulatától elragadtatva kockára teszi a várfoglalás sikerét. A helyzet a Csáky-mű kifejezésével is jól jellemezhető: Wesselényi vak akaratát az ész nem akadályozta meg, amikor Széchy Mária után rohant volna. A szövegrésznél maga a vakosság is megjelenik, a szerelemre vonatkoztatva:

„Azért szokták vakon írni az szerelmet,
 Hogy nem tud ösmérni semmi veszedelmet;
 Vadászi Pál ha ádvála engedelmet,
 Ferenc is vesztére talál vala vermet.” (2, 350)

Wesselényivel ellentétben Széchy Mária erényei között gyakran szerepel az okosság a műben. Az ő sikeres színleléséről olvashatjuk a következőt:

„Az okosság talál mindjárt fogásokat,
 S tudja oly paláستtal földni az dolgokat,
 Mely alól nem látni azok mivoltokat,
 Együgyű halak is így nyelnek horgokat.” (3, 30)

A várfoglalást és menyasszonyszerzést követően, ám még az esküvő előtt ismét csak Wesselényi az, aki engedne vágyainak, ha Mária okossága nem figyelmeztetné:

„Nem lány forró szállott Wesselénire is,
 Ingerli Cupido szabadnál többre is,
 Nehéz várakozni kevés időre is,
 De vigyáz Mária az böcsületre is. (3, 381)

27 Csáky, i. m., 104.

28 Uo., 99.

Az orca cégére az belső dolgoknak,
S az árolja tüzet titkos szándékoknak,
Ösmérvén szikráját innét az lángoknak,
Gyars okosságával vet ellent azoknak.” (3, 382)

Alkalmasság

Csákynál és a *Murányi Vénus*ban egyaránt hangsúlyos szerep jut az alkalmasság fogalmának. A maximagyűjtemény 26. része egy „regi uduari mondás”-sal indít: „Szükség az üdőknek és erkölcsöknek engedni.” A fejezet így folytatódik: „Az üdőknek szolgálni kel, az alkalmatosságra vigiázn; ki eleöl hajas, hátul kopasz, homlokot megh foghatni; nem nyakszirt. [...] Emberek cselekedetinek és dolgainak lelke az alkalmasság. Dolgod uan a’ feiedelemmel? Idejét megh’ válazd, uagi az Romai mondás szerint jdejeben jöj.”²⁹ Az antik görög *kairosz*, a latin *occasio*, vagyis a megfelelő, alkalmas pillanat képi ábrázolását is felidéző szövegrészhez a *Murányi Vénus* számtalan helye illeszkedik: a mű többször hangsúlyozza, hogy mindennek megvan a maga ideje. Wesselényi levelének megírásánál is találunk erre elbeszélői figyelmeztetést:

„Valakinek azki titkot akar írni,
Szükség annak szívét először ösmérni,
Alkalmatos üdőt s helt kell ahhoz venni,
Bizonyos követnek kell azt mégis vinni.” (2, 54)

Emellett értesülünk arról is, hogy Wesselényi fecskévé változása esetén is kivárána a Széchy Máriával való találkozás megfelelő pillanatát:

„Hálóháza körül tovább is lest hánnék,
Alkalmatosságot az üdőtől várnék;
Fecske volnék, akkor házában is járnék,
Míg egynéhány szalat hajából találnék.” (2, 193)

Végül pedig a szerelmesek egymásra találását sem lehet siettetni:

„Nehéz ugyan várni az szerelmeseknek,
Azszerént az próbaleső vitézeknek,
De az üdő szabván módját mindeneknek,
Annak rendi ellen ezek sem mehetnek. (3.17) (Kiemelések tőlem, P. E.)

Kezdet

„Mindenek a kezdettől fügnek, a kezdet ha kicsiny-is, megh ne uesd” – így szól Csáky gyűjteményében a 22. rész címe. „Dolgoknak eleire vigjaz, ha a nnal kisebb-is.

²⁹ *Uo.*, 85.

[...] Kezdetre vigyáz, kitől mint fundamentomtól függ az ioneuelés.”³⁰ – figyelmeztet a szöveg. A *Murányi Vénusban* szintúgy található egy rész, ahol a narrátor több strófán keresztül elmélkedik a dolgok kezdetéről annak kapcsán, hogy Wesselényi választ vár Széchy Máriaától levelére, vagyis kezdetét veszi a kettejük közti kommunikáció. A lényeg hasonló, mint Csákynál: ha a kezdet kedvező, ha a „fundamentom” szilárd, minden utána következő dolog biztató lesz.

„Mindenben nehezek az első kezdetek,
Azmint havasok is az új kikelettek,
Úgy pedig állandók az szép épületek,
Jó fundamentomra azmikor tétettek. (2, 157)

Azmely dolognak jó az első kezdeti,
Következőknek is leszen szép keleti,
Azholott az víznek van bő eredeti,
Sebes folyásának nincs ottan szüneti. (2, 158)

Leggyengébb mivolta az első kezdetnek,
Lásd: mely hamar hervad csírája füveknek,
Akarmi kis hideg megárt az zsengeknek,
Az új virágok is hamar elsüttetnek. (2, 159)

Szerencse s az üdő az új kezdeteket
Próbálja leginkább, s ostromlja ezeket,
Tudja, hogy könnyebben bírja az zsengekét,
Mint erőben álló vastagult tölkéket.” (2, 160)

Állandóság, szerencse

A „fundamentom” szilárdsága előkerül Csákynál máshol is: a 8. rész a szerencse fogalmával hozza összefüggésbe. A gyűjtemény felidézi az emblémagyűjtemények szerencse-ábrázolását, a golyóbison álló szerencsét: „Goliobison ál, kjuel edgiant fel’sala forgando. [...] Az szerencsefelettéb lezzengeő, bizontalansaga leghizonios-sab, naprulnapra uáltozik.”³¹ A szerencse a gyűjteményszerint állhatatlan és változékony, mégis, akad belőle szilárdabb alapokon álló is – az intés szerint igyekezni kell, hogy ilyen, szilárdabb oszlophoz támaszkodjunk, mert „Minemű az fundamentom ereje, ollian az épület állandósága; az szerencse is hasonló. Senki szerencséje fundamentomanal nem erősebb.”³²

A *Murányi Vénusban* mind az állhatatlanság, mind a szerencse fogalma gyakran kerül elő. A mű elején az ország sorsán kesergő rész a nem szilárd meggyőződésű, érdekek szerint álláspontot változtató nemességet ítéli el az elbeszélő:

30 *Uo.*, 79.

31 *Uo.*, 54. Csáky hivatkozása Alciatus emblémagyűjteményét jelöli meg.

32 *Uo.*

„Az állhatatlanság nagy szívhez nem illik,
Gyenge épület az, mely hirtelen omlik,
Lásd az erős töllfát, elébb öszveromlik,
Ostromló szelekre hogysémmint meghajlik.” (1, 39)

Feltűnik Gyöngyösinél a Phaedrus-fabulából származó, ám a magyar költészet hagyományba Rimay János *Hitető szerencse* című verse által átörökített kép, a golyóbison álló szerencse is:

„Szerencse lábai golyóbison állnak,
Hirtelen fordulván, jobbról balra szállnak,
Hol széppé, hol rúttá, mint tündérek, válnak,
Állandó nyugovást nehezen találnak.” (3, 192)

Istenkép

Csáky gyűjteményében magától értetődően Isten áll minden életvezetési szabály mögött. A *Logikabul* való egység 32. része *Senki nem elég magának* cím alatt fejti ki, hogy „Embernek minden hatalma eszközök nélkül merő tehetetlenség. Egyedül Isten mindenhatósága ö magától hatalom, ki eszközök-nélkül nem szükös. [...] Az órasmester nehezen lehet óra-nélkül, de órasmester nélkül az ora soha nem lehet.”³³ A *Metaphysikából* származó rész s egyben a gyűjtemény befejező, 50. része pedig egyszerre heves elítélése a hitetleneknek és egyszerre fohászokodás Istenhez. A *Murányi Vénus* esetében szintén volt már szó arról, hogy Isten a háttérben fontos szerepet tölt be a színlelés legitimálásával. Nemcsak erről van szó azonban, hanem arról is, hogy Isten időről időre a szereplők sorsáért felelős és a várfoglalás sikerét őrző atyaként tűnik fel a szövegben. Tőle függ végsősoron a szereplők szerencséje is, amint Széchy Mária Wesselényihez bizalommal forduló válaszlevelében láthatjuk:

„Mindazáltal menjen szerencsém kockára,
Talám az jó Isten fordítja hatjára,
Nem szaporít több bút gyászoló árvájára,
S virraszt kedves napot kezdendő dolgára.” (2, 209)

A Wesselényitől Széchy Máriának küldött ajándék pedig a követ megbízhatatlansága miatt kishíján nem ér célt, Isten azonban ügyel és jóra fordítja a történéseket:

„Melytől kezdett dolga csak el nem rontaték,
Az jó Isten vala, melytől őrizteték,
Az óra s az levél, mely reá bízaték,
Hogy ellenség-kézben tőle nem viteték.” (2, 177)

[...]

„Rútul veszti vala dolga szép zsengejét,
Ha nem őrizi vala Isten szerencsáját,
Az titkos latroknak nem tudván elméjét,
Sok szű csalatik ott, hol veti reményét.” (2, 179)

Érdemes megfigyelni a műben a pogány-antik istenségek és a keresztény Isten egymás mellé kerülését. A murányi vár elfoglalásában, tehát a történet céljának elérésében az istenségek segítenek: tanácskoznak, amikor Wesselényi már rég elcsüggedt, s Marsot és Vénust küldik, akik sikerre is viszik a küldetést. A felszínen ők a központi szereplők, a háttérben azonban újra és újra megjelenik a keresztény Isten alakja is. Egy szöveghelyen érdekesen csúszik egybe a kettő. Amikor arról van szó, hogy a házasság isteni rendelés, s az égi beleegyezés nélkül nem sok jóra vezet, mind a kedvező „istenek”, mind a végző „Isten” megjelenik:

„Kedvezése nélkül így az isteneknek
Veszedelmes dolgok az szerelmeseknek,
Gyakran hol tüzeknek megoltást keresnek,
Egy kis nyalánkságért halállal fizetnek. (2, 28)

Hanem az Istennek bölcs végezéseként,
Azkit az szerencse jobb szemével teként,
Csendes szerelmében, nem szenved az bút s ként,
Vagyon békességes öröme óránként. (2, 29)

Gyakran azkik egymást soha nem is látták,
Avagy híreket is aligha hallották,
De az nagy istenek minthogy így akarták,
Sok száz mélföldről is egy ágyban juttatták. (2, 30)

Isteneknek lévén tetszéséből ez is,
Ferenc Máriával ha ösmeretlen is,
Érette oly tüzet visel szíve mégis,
Melytől nyugalma nincs pillantásig is.” (2, 31)

Az a strófa, amelyben Isten egyes számban szerepel, hangnemében is elüt a többitől. Egyrészt a szerelmesek sem többes számban tűnnek fel, mint a többi strófában, hanem az egyénről van szó; másrészt ott kimarad a tűz megoltása, a nyalánkság és az egy ágyba juttatás – marad a szerelem lelki része. A keresztény Isten tehát meghatározó szerepet tölt be a *Murányi Vénusban*, s ez a Csáky István-kompiláció többi párhuzamával együtt ékesen bizonyítja, hogy a művet Gyöngyösi nagyszombati egyetemi tanulmányai, a jezsuita gondolkodás is formálta. Minden fent leírtat egybevetve talán nem túlságosan merész azt állítani, hogy Gyöngyösi művének udvari sajátosságai a jezsuita oktatásban is gyökereznek.

Összefoglaló

Gyöngyösi István 1664-ben keletkezett munkáját, a *Márssal társolkodó Murányi Vénust* az utóbbi évtized kutatástörténete a barokk udvariság morálfilozófiai hagyományába illeszti. A dolgozat ezen az eszmetörténeti kontextuson belül tárgyalja a *Murányi Vénust*, kiegészítve a vizsgáldást a Gyöngyösi-kutatás friss, 2017-es fejleményével. Tusor Péter tanulmánya szerint a költő Gyöngyösi István korábban ismert életrajzi adatainak jelentős része téves, mert egy másik Gyöngyösi Istvánra vonatkozik. Az új történeti kutatások rávilágítottak, hogy Gyöngyösi nem protestáns, hanem katolikus neveltetésben részesült, s a nagyszombati jezsuita egyetemre járt; ily módon a *Murányi Vénus* barokk jezsuita hagyomány felől való vizsgálata életrajzilag is megalapozottá válik. Ha a *Murányi Vénust* egybevetjük a jezsuita főúr, Csáky István *Politica philosophiai Okoskodása* című udvari maximagyűjteményével, megállapíthatjuk, hogy a Gyöngyösi-mű egyes jellemzői nagy valószínűséggel a jezsuita oktatásban gyökereznek.

Baroque court culture, Jesuit tradition – On István Gyöngyösi’s *Murányi Vénus* and its intellectual-historical background

Research of the last decade places István Gyöngyösi’s 1664 work, *Márssal társolkodó Murányi Vénus* in the moral-philosophical tradition of baroque court culture. The paper interprets *Murányi Vénus* within this intellectual tradition, expanding it with recent (2017) results of Gyöngyösi studies. According to Péter Tusor’s paper, a major part of the earlier biographical data of István Gyöngyösi is erroneous, as it pertains to another István Gyöngyösi. Newer research revealed that Gyöngyösi received Catholic instead of Protestant education, and that he attended the Jesuit university of Nagyszombat. This is a solid biographical foundation for the interpretation of *Murányi Vénus* from the perspective of the baroque Jesuit tradition. Based on a comparison between *Murányi Vénus* and *Politica philosophiai Okoskodás*, the maxim collection by the Jesuit aristocrat István Csáky, it can be safely concluded that certain features of Gyöngyösi’s work are rooted in a Jesuit education.